

Modernizáció-értelmezések.

A gyerek társadalmi helyzetének változása a moldvai Lujzikalagorban

Bevezetés

A modernizációra és a globális kulturális folyamatokra adott lokális válaszok kutatása szinkron jelenkorkutatás, vagyis a vizsgált szociokulturális jelenségek a jelen kontextusából nyerik valódi jelentésüket (Bausingert idézi Wilhelm 2002) és nem az emlékezetbe ágyazott tudás feltárása a cél. A modernizációs és globalizációs folyamat-jelenségek a 20. században világszerte radikális módon alakították át és alakítják át napjainkban is a paraszttársadalmak és a bennszülöttek életét. Az általánosan tapasztalható makrotársadalmi változások közül azonban mindössze a lokális szinten kialakuló változások gyakorolnak közvetlenül hatást a helyiek mindennapjaira, a társadalmi gyakorlatokra és a világértelmezés keretére. Nem történt ez másképp a Románia észak-keleti részén élő moldvai csángók esetében sem.¹

Tanulmányom célja a kulturálisan kódolt alkalmazkodási képesség mikéntjének vizsgálata a közel egy emberöltő alatt fokozatosan és jelentős mértékben átalakult moldvai csángó életvilágban. Annak a megközelítésnek az érvényessége mellett kívánok érvelni, amely a parasztságot a modernizációs jelenség-folyamatokhoz alkalmazkodni képes társadalmi rétegnek tekinti. Etnográfiai kutatásaimat 2005 óta végzem a moldvai Lujzikalagorban (Luizi-Călugăra, Bákó megye). Megállapításaimat elsősorban a közel egyéves (2006–2007) állomásozó terepmunkára és az élettörténeti módszerrel gyűjtött adatokra alapozom.

A célkitűzés megvalósításához szükségesnek mutatkozik a modernizáció fogalmának rövid meghatározása. Jelen esetben gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális változások komplex rendszerét jelenti, amely megkérdőjelezte a hagyományos paraszti

¹ A tanulmány a *Modernizációs stratégiák és hagyományos kötődések. A társadalmi átmenet szimbolikus hátérhelyzetei egy moldvai csángó közösségben – egy lujzikalagori asszony példája* c. doktori disszertációban (<http://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/2437/103477/5/Lajos%20Veronika%20ertekezes%20elektronikus-t.pdf>) részletesen kifejtett modernizációs folyamatjelenségekhez történő kulturális alkalmazkodás elemzésének egyes részleteit tartalmazza. A munkát az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport és az OTKA 78207 támogatta.

életvilágban honos értékrendet, szokásokat, alkalmazkodási modelleket. A modernizáció nem külső, mindent átható, romboló és pusztító erejű kényszer, hanem a hagyományos paraszti életforma és az aktuális kulturális, társadalmi és gazdasági impulzusok között létrejövő szociokulturális kölcsönhatások összessége (Fejős 1998: 14). A paraszttársadalmak, legyen szó akár a Kárpát-medence parasztságáról vagy az afrikai földművelő közösségekről, eltérő módon reagálnak a modernizáció paradigmatis kihívásaira. A sokszínű kulturális válaszreakciók különböző alkalmazkodási stratégiákat takarnak, amelyek a csoporttagok aktív közreműködésével az adott paraszti életvilág és a modernizációs hatások sajátos vonásainak függvényében változnak.

A továbbiakban először nagy vonalakban bemutatom Klára életének jelentősebb állomásait és Lujzikalagor falut, majd ezt követi a terepmunka tapasztalatokra épülő elemzés, a kulturális alkalmazkodás moldvai gyakorlatának vizsgálata. A gyerek társadalmi helyzetének változására fókuszáló lujzikalagori példát követően a modernizáció és a klasszikus magyar paraszttársadalom közötti összefüggéseket leíró értelmezéseket tárgyalom.²

A lujzikalagori asszony, Klára életének rövid bemutatása

Klára 1947-ben született, a családban és a lokális közösségi térben is egy hagyományosnak tekinthető moldvai csángó életvilágban szocializálódott. Az asszony Lujzikalagorból származó szülei, az 1910-ben született édesapja és a kilenc évvel fiatalabb édesanyja, 1936-ban kötöttek házasságot. Az édesapa részvétele a második világháborúban és az ennek következtében megromlott egészségi állapota nemcsak a férfi személyes életére, hanem a későbbiekben a családi közösség életének menetére is hatást gyakorolt. Klára a második életben maradt gyerek volt a családban, akinek munkáját, koránál fogva, fokozottabban igénybe vették a szülei. Az asszony tizennégy éves koráig rendszeresen járt a piacra, a laktanyához, majd a gyárkapuhoz árulni a bort és a kertben termő gyümölcsöket, valamint vigyázott a fiatalabb testvéreire is. Klára csak a legalapvetőbb írásbeli és számtani ismereteket sajátította el a helyi iskolában, ahol 1953 és 1957 között végezte el a négy osztályt.

Az asszony 1965-ben kötött házasságot édesapja legénykori, *verekedésben* elhunyt barátjának fiával. Amikor a lujzikalagoriak életstratégiái az 1962-es kollektivizálás és a környező városokat érintő szocialista iparosítás és kényszermodernizáció hatására átalakultak, az asszony férje is a bákói gyáripárban vállalt munkát 1967-től 1997-es nyugdíjazásáig. Klára 1966 és 1979 között nyolc gyereknek adott életet, akik közül egy már csecsemőkorában elhunyt. Az asszony főként az 1970–1980-as években dolgozott a *kollektívben*, a helyi termelőszövetkezetben, majd két évig a faluba telepített ruhaipari kisüzemben. A kilencvenes években a család a visszaigényelt földterületek egy részét ismét művelés alá vonta.

² A gyerek társadalmi helyzetével foglalkozó tanulmány egy átdolgozott változata megjelent a 80 éves Ujváry Zoltán tiszteletére készített debreceni kiadványban.

Kláraék hét gyereke közül ketten a rendszerváltás időszakában alapítottak családot, a többiek az 1990-es évek elején-közepén léptek húszas éveikbe, a felnőttkor küszöbére – amikor is rövidebb-hosszabb ideig külföldön vállaltak munkát. 1997–1998-ban a gyerekek egymás után költöztek Nyugat-Európába, Olaszországba, kivéve a legidősebb fiút, aki már 1990-ben kivándorolt és Németországban alapított családot. Az asszony 1995-ben utazott először Németországba, majd 2007 végéig öt alkalommal látogatta meg külföldön élő gyerekeit.

Klára szülőfaluja, Lujzikalagor a 20. század közepétől az ugyanolyan elnevezésű község (comună) központjaként működik Romániában. A község magában foglalja a korábban önálló faluként létezett Kotont (Osebiți) is. A település a középkorban keletkezett, eredete a 15. századig vezethető vissza.³ A moldvai magyar lakosság mellé a 18–19. században székely telepesek költöztek. Lujzikalagor az 1920–1940-es években jelentős egyházi központként működött; a kommunista párt hatalomra jutását követően, különösen az 1960-as évektől, a település gazdasági, társadalmi és kulturális valóságát meghatározó módon befolyásolta földrajzi közelsége a mintegy 8–10 km-re fekvő Bákó (Bacău) városhoz. A rendszerváltozás után a település a megyeszékhely irányába kezdett terjeszkedni. Egymás után épültek az emeletes házak az Új Negyedben (Cartier Nou), aminek két része a Szent Antal szobor és a falu bejáratának közelében felállított három kereszt után kapta nevét: Szent Antal (Sf. Anton) és Három kereszt (Trei Cruci). 2007-es adatok alapján a település lakóinak száma 4500 főre tehető (Lujzikalagor ~ 2490, Koton ~ 2010).⁴

Életstratégia – család – társas viszonyok. A gyerek helyzete Klára családjában a rendszerváltozás után

A lujzikalagori Klára önmagát elsősorban a kiscsaládi rendszerben jeleníti meg, ahol a női és férfi státuszok, illetve szerepek változása egymástól nem függetleníthető és szervesen kapcsolódik a gyerekek világához (vö. Somlai 1981: 70). Jelen tanulmányban az életstratégia és a családbeli viszonyok összefüggéséből mindössze a gyerekek helyzetének átalakulását mutatom be részletesebben. A továbbiakban egyrészt a gyerekekhez fűződő viszonyt, másrészt a gyermeknevelés és a fegyelmezés összefüggéseit tárgyalom.

Klára az 1990-es évek végén Olaszországba költözött lányainak nevelési gyakorlatán keresztül szembesült azzal, hogy napjainkban erőteljesen megváltozott a viszony a gyerekekhez. Az asszony gyermekkorában a gyerek az önellátásra törekvő családi gazdaság működtetésébe kalkulált szereplő volt, vagyis munkaereje kisgyerekkorától a családi gazdaság nélkülözhetetlen elemét képezte. A gyerekek munkavégzése akkoriban egyszerre

³ A falu eredetét 1498-ig vezeti vissza Bogdan 1913 II: 127–129, mások 1409-ig: Gabor 1996: 165, Coșa 2007: 151, Zahariuc 2009: 45.

⁴ Lujzikalagor községben 5651 fő (Lujzikalagor – 3125, Koton – 2526) lakott 1999-ben, a 2002-es népszámlálási adatok szerint 4590 lakos élt. Ebből 4527 fő római katolikus (98,62%), 50 ortodox, 11 az adventista közösség tagja, 1 ágostai hitvallású és 1 fő görög katolikus.

volt a paraszti életmóddal összefüggő gyakorlati ismeretek elsajátításának terepe és szolgálta a gazdaságban szükséges munkák elvégzését.

Ugyanakkor a gyerekek a körülményektől függetlenül engedelmességgel tartoztak szüleiknek. Az engedelmisség azonban elsősorban nem kényszerként megélt mindennapi gyakorlat volt, hanem a szülők tiszteletével együtt olyan stratégia, amely a családi egység gazdasági és társadalmi stabilizációját tette lehetővé (Jávor 2000: 605). Az életstratégiaként alkalmazott engedelmisség tehát a családi közösség működését vezérlő elv volt, amit a gyerekek mellett éppúgy gyakoroltak a felnőttek vagy az öregek is (Jávor 1989: 147). A gyermek Klára tehát akkoriban minden bizonnyal természetes módon teljesítette a rá rótt gazdasági, háztartási és egyéb feladatokat. Az asszony mindezeket retrospektív módon azonban így fogalmazta meg: *Deci [tehát], a gyermek, hogy mondjam, szolgálta a háznál. Akko nem számították a gyereket, hogy mondjam én?... Semminek.*

A tradicionális család, alapjait tekintve, elsősorban tekintélyvel nyugodott. A szülő és a gyerekek között távolságtartó, lefokozott érzelmi kapcsolat volt, viszonyuk a későbbi időszakokhoz képest kevésbé volt bensőséges és meghitt (Jávor 1989: 147). A gyerekek irányába mutatott szorosabb és a maihoz hasonló érzelmi kötődés kialakulását két tényező is akadályozta. Egyrészt a nagyarányú csecsemőhalandóság, például Klárának hat idősebb testvére közül csak egyetlenegy maradt életben, másrészt a meg nem halt gyerekek nagy száma (vö. Shahar 2000: 259).

Az anyai szeretet sokkal inkább emberi érzelem, a kódolt gondoskodási ösztön kulturális megnyilvánulásának érzelmi oldala, mintsem az öröktől fogva létező női ösztönök egyike. Az anyaság és az anyai szeretet kifejeződése a történelem során számtalan formát öltött. A változatosság rávilágít arra, hogy az anyai viselkedés jellemzőit számos tényező befolyásolja. Például a család gazdasági helyzete, az anyagi javak, a társadalmi normák és az anyai szeretet társadalmi, illetve erkölcsi megítélése (Badinter 1999: 67). A Klára elbeszéléseiben láttatott viszony, amelyben *nem számították a gyereket... semminek*, ugyanúgy árulkodik a kalagori hagyományos paraszti munka világáról, ahogyan a közösségben elfogadott társadalmi normákról és az anyai szeretet mások általi megítéléséről is. A tradicionális kalagori közösség az anyai szeretetet nem tekintette az édesanya, illetve a szülő alapvető kötelességének, így tehát az azt kifejező érzelmi megnyilvánulásokat és „bizonyítékokat” sem követelte meg. Ebben a kontextusban érthető meg Klára édesanyjának viszonylag „érzelemsemleges” kapcsolata a gyerekekkel.

A 2000-es évekre azonban sokat változott a gyerekek helyzete. A kétkeresős családmodell kialakulásával párhuzamosan és annak köszönhetően, hogy a szülők nem vállaltak sok gyereket, hanem rendszerint egyet-kettőt, a gyerekek a család társadalmi rendszerében privilegizált helyen álló szereplőkké váltak. Azaz a hagyományos *szolgai* státusból a poszt szocialista időszakban az *igen növelik* státuszba kerültek. *Igen járnak a kedvébe, igen, hogy mondjam, igen növelik... S akkor a gyermek nem fogad. Tük bajotok, mondom, akármit csántok, de én nem szeretem így!* – hívta fel a figyelmet Klára arra, amivel nem ért egyet lányai gyereknevelési gyakorlatában. Hiszen az asszony uno-káit szüleik kényeztetik és igyekeznek vágyaikat kiteljesíteni és nem korlátozni.

Mindazonáltal a gyereknevelés kérdésében maga a lujzikalagori asszony is számtalan esetben került összeütközésbe édesanyjával az 1960-as évek második felétől kezdve. Klára 1965-ben kötött házasságot. Férje két év múlva az egyik bákói gyárban vállalt munkát. Ő maga a központilag szabályozott, de az iparban végzett munkához képest viszonylag rugalmasan alakítható mezőgazdasági szektorban, a kollektívben dolgozott – amennyiben ezt az 1967 és 1979 közötti gyerekszülések lehetővé tették. A szocialista kényszermodernizáció időszakában az életstratégia átalakulásával párhuzamosan megváltozott a gyerekek státusza is. A gyerekek személyének felértékelődését és a nekik tulajdonított társadalmi értékek növekedését számos tényező idézte elő. Többek között az, hogy a férfiak városi gyárakba ingázása növelte az anyák társadalmi szerepét a gyermeknevelésben,⁵ vagy az, hogy a gyermekszülés fontosságát propagáló szocialista állam konkrét intézkedéseket vezetett be országszerte. Utóbbihoz sorolható például az, hogy szigorították a terhesség-ellenőrzést és az otthon szülés gyakorlatát fokozatosan felváltotta a kötelezően előírt kórházi szülés.⁶ A nőket egyre többször szólították meg személyesen, és felelőssé tették őket a gyerekek egészségéért. Ebben az átalakuló környezetben új „anyatípus” kezdett formálódni, amely az édesanyáktól, és köztük Klárától is, egyre inkább megkövetelte az anyai szeretet „bizonyítékainak” felsorakoztatását. Ezek közé tartozott például a gyerekek felé fordított figyelem (ápolás, gondozás, egészség, tisztaság, higiénia stb.) megnövekedése vagy az anya állandó és a korábbinál intenzívebb jelenléte gyerekei életében (vö. Badinter 1999: 168–177).

A Klára gyermekkorára jellemző gondoskodó szülő típus helyett tehát egyre inkább a szerető anya típusa vált általánosan követett gyakorlattá. A kettő közötti különbség érzékeltetése érdekében a lujzikalagori asszony előbbihez a *hideg*, utóbbihoz a *meleg* jelzőt társítja, a gyerek–szülő kapcsolat minősége, a viszony jellemzői alapján. A meleg szó a melegszívűségre, az odaadásra, a törődésre, az érzelmek kifejeződésére, a szeretetteljes kapcsolatra utal, a hideg pedig a távolságtartást, a reláció kötelességszerűségét, a korlátozott érzelmi töltést szemlélteti.

Klára tizenkilenc éves korában szülte meg első gyermekét, aki tüdőproblémák miatt nem élte túl az egy hónapos kort. Az asszony magát és tapasztalatlanságát okolta, amiért az újszülött belehalt a betegségbe. Napjainkban a történeteket úgy értelmezi, hogy a gyors orvosi, kórházi beavatkozás megmenthette volna a csecsemő életét. *Kellett vala* [volna] *szaladjak vele a spítályba* [kórházba]. A különböző népi gyógy módok azonban az 1960-as évek végén a legalapvetőbb és legtermészetesebb eszközei voltak a gyógyításnak, a lokális közösség tagjai rendszerint nem fordultak orvoshoz. Ennek ellenére Klára, saját elmondása szerint, függetlenül attól, hogy a csecsemőt meg lehetett volna-e menteni a kórházban vagy sem, kudarcot vallott az általa is gyakorolt szerető anya szerepében.

⁵ Például Nagy Olga szerint az ingázó férfiak távollétében növekedett meg az anyák társadalmi szerepe, ami a gyermeknevelésben az *érzelmeken alapuló szelídebb bánásmód* kialakulását és a *kicsinyes szigor elmaradását* vonta maga után (Nagy 1989: 55–56).

⁶ Vö. egy másik moldvai csángó falu, Csík példájával: Benedek 1997: 63, lásd még Geréb 1979: 256.

A csecsemő halála az asszonyt és férjét is nagyon megrázta. Ezt követően Klára szülői aggodalmának egyik legfontosabb tárgyává a gyerekek egészsége vált. Minden betegség idején szigorúan figyelemmel kísérte a kicsik állapotának változását, és amennyiben úgy találta, hogy súlyosbodott a helyzet, beutalót kért a *spitályba*.

Az 1970-es évek második felében Klára középső fia szamárköhögésben betegedett meg, amit az asszony a lokális gyakorlattal összhangban a népi gyógyászat módszerével igyekezett gyógyítani. A négy év körüli gyerek állapota azonban egyre romlott és Klára végül mentővel vitette a kórházba. Vele együtt befeküdni azonban nem tudott, mivel a kisfiú nagyobb testvérei mellett otthon még két kisgyerek is volt, akiket nem hagyhatott a nagymamára. Csakhogy a beteg állapota a kórházban sem javult, sőt, súlyosbodott, ezért az asszony egy nappal később a két kisebb (egy kétéves és egy hathónapos) testvért is beutaltatta a kórházba, hogy kisfiára állandóan felügyelhessen. Végül elérte, hogy az orvos, annak ellenére, hogy *számát vette* [észrevette], hogy a másik két gyerek nem szorul kórházi ellátásra, külön szobát bocsátott a rendelkezésükre. Klára „küzdelve” azonban a külön szobával sem ért véget, mert a kisfiú gyógyszereiért a nővérrel is szembe kellett szállnia, aki illegális gyógyszereladásból egészítette ki jövedelmét és ezért a kötelezően előírt orvosságokat nem minden alkalommal adta be a gyerekeknek (2007.03.21. Lujzikalagor, terepbejegyzés).

A kórházi történetek egyrészt a nyilvános társadalmi tekintély képviselőivel, a doktorokkal és nővérekkel szembeni ellenállást szemléltetik és Klárának a tekintély felett aratott személyes győzelmet illusztrálják (vö. Portelli 1997: 7–8). Másrészt az anyai szeretet „bizonyítékai”, vagyis a gyerekek iránti odaadásról és törődésről tanúskodnak. Az anya-gyerek kapcsolat ebben az időszakban elsősorban nem érzelmdús viszonyt takar. A szerető anya állandó jelenlétével sokkal inkább a gondoskodást, az élelmezést és ruháztatást, az egészség fenntartását kívánja biztosítani. Az elbeszélésekben Klarához a ragaszkodás, az önfeláldozás és az önzetlen segítségnyújtás társul, tetteihez a küzdelem motívuma kapcsolódik. Mindezek a „meleg” anya típusát jellemzik.

Klára hozzáállásából az olvasható ki, hogy alkalmazkodott az anyaképhez társított tényezők szocialista időszakban bekövetkezett változásához és átalakította a szülőktől örökölt, gyerekekre vonatkozó értékmodellt. A hagyományos időszakban a gyerekek aszimmetrikus és hierarchikus viszonyban, lefokozott érzelmi kapcsolatban álltak szüleikkel, ugyanakkor az asszony édesanyja és édesapja is beszélgetett Klarával és testvéreivel, mindketten ismerték a gyerekek természetét, hiszen a családtagok közösen gazdálkodtak és az idő nagy részét együtt töltötték (vö. Kresz 1949: 17). Az asszony azonban a szüleinél érzelmdúsabb viszonyt alakított ki gyerekeivel, náluk ritkábban alkalmazta a testi fenyítést a fegyelmezés eszközeként, az önfeláldozást az anya szerep természetes részeként élte meg és a gyereket a pótolhatatlanság értékével ruházta fel.

A fokozatosan kialakuló gyerekközpontúság tehát elsősorban a gondoskodás látható megnyilvánulásait, az anyai törődésnek és szeretetnek a tettekben kifejeződő jeleit, az odaadást és önfeláldozást, a gyerekek egészségének megőrzését jelentette. Ez azonban napjainkra megváltozott. Klára unokái már kitüntetett társadalmi helyet foglalnak

el a családban és a gyerekközpontúság egyre inkább annak irányába hat, hogy a szülők a gyerekek személyiségéhez, egyéni adottságaihoz igazítják a nevelést. Az asszony egyet nem értését a következőképpen fejezi ki: *Kölyök kell tudjon, meddig kicsike, kell tudjon de frică [félelemből], hogy mondják, mikor megnő, kell tudjon de respect [tiszteletből]. Respectul părinților [a szülők tisztelete]. Há hogyne! Respect față de parinți [a szülők iránti tisztelet], hogy mondják románul. Nem úgy nevelik, hogy hadd el a kölyköt, csánjon a gyermek mit akar!*

Ezen a ponton mutatkozik meg a hagyományos és a posztiszocialista szemlélet közötti értékkonfliktus a gyermeknevelés terén. Klára gyerekkorában engedelmisségi stratégiát követett a szülőkkel szemben, amit az élet minden területén meg is követeltek tőle. Jelenleg lányai szabad mozgásteret biztosítanak a gyerekeknek, teret engednek személyes döntéseiknek és támogatják, illetve szorgalmazzák egyéni vágyaik kiteljesítését. *Igen, de kell egy kicsi biztatás, még kell venni egy kicsit hamiskábban [szigorúbban] es, mer nem csak, hogy tartsuk a teneren [a tenyéren a gyereket]. Egy... hogy csókolják meg a mindezt. Hát értem, én is megcsókolom. De mikor keresi! De mikor nem, akkor kell tenni erővel is. A szülő és gyerek közötti viszonyban napjainkban végbement változásokkal, vagyis az engedelmisség stratégiájának és a tekintélyelv működésének erőteljes visszaszorulásával az asszony akkor szembesült, amikor a lányai hazalátogattak az unokákkal vagy ő utazott hozzájuk külföldre.*

A *hamiskábban venni* egyrészt utal a gyerekek szembeni szigorúbb bánásmódra, másrészt a testi fenytetés alkalmazására is, amennyiben az elkerülhetetlenné válna. A büntetés és fegyelmezés kérdésében nemcsak Klára nem ért egyet felnőtt gyerekeivel, hanem emiatt korábban ő maga is többször konfliktusba került édesanyjával. Az asszony és édesanyja között a fizikai szankció alkalmazása kapcsán kialakult nézeteltérés rámutat a gyerekek státuszának fokozatos felértékelődésére is.

Klára szülei a verést abban az esetben alkalmazták, ha a gyerekek megkárosították a családi gazdaságot, elszakították a ruhájukat vagy nem teljesítették a rájuk bízott munkát (Kresz 1949: 14). Az asszony édesanyja szerint a testi fenytetés mint a fegyelmezés és a büntetés eszköze feltétlenül szükséges a nevelésben. Hozzájárul ahhoz, hogy a gyerekekben kialakuljon a megfelelő helyzefelismerő és értékelő képesség, és ahhoz is, hogy megtanuljanak különbséget tenni jó és rossz, helyes és helytelen között. Fizikai szankció híján a felnövekvő nemzedék nem sajátítja el az engedelmisségi stratégiát, ebből következően felnőtt korban nem lesz képes eleget tenni a társadalmi kötelességeknek és megfelelni a lokális közösség társadalmi, kulturális elvárásainak. *S édesanyám, jaj, hogy haragudott, hogy nem verem a gyermekeket. Nem és nem! Jaj, de hamis [szigorú, a verést gyakran alkalmazó] vót az anyám, jaj! Vót egy varró mașinám [varrógépem], jó varró mașina. Elrontotta ez a fiú, a nagyobb... Édesanyám várta, hogy én üssem meg a gyermekeket. Mondtam édesanyámnak, mondom imá, ha meg is ütöm, mind annyi, a mașina [gép] megcsánódik vissza? [Mire az édesanya ezt felelte] Jaj, te Klára, meglátod te, hogy de rossz gyermekeket nevelsz te, nem vered őket! Akkó a verés vót az első ízébe, a rendbe, sorba.*

Klára édesanyja, a helyi gyakorlatnak megfelelően, megváltoztathatónak tartotta a gyerekeket a fizikai szankciók alkalmazásával. A testi fenytés elsődleges célja a félelemkeltés volt a helytelen magatartás következményeivel szemben (vö. Jávör 1989: 150). A közte és a lánya között kialakult konfliktus alapját két fontosabb tényező változása képezte. Egyrészt a normasértés megakadályozása érdekében használt eszközök változtak: az asszony édesanyja rendszerint fizikai szankciót alkalmazott, míg Klára elsősorban verbális eszközökhöz folyamodott. Sokkal többször igyekezett a *szép szó* segítségével megértetni gyerekeivel a helyes és a helytelen viselkedés, a jó és a rossz közötti eltéréseket, mint ahogy azt édesanyja tanácsolta neki. Másrészt az is átalakult, hogy mit tekintettek a családban normasértésnek, büntetendő cselekedetnek, fegyelmezésért kiáltó tettnek.

Értelmezési hagyományok.

A modernizáció és a klasszikus magyar paraszttársadalom összefüggései

Tanulmányomban a magyar paraszti közösségek affirmatív értelmű alkalmazkodási gyakorlatának olvasatát egy jelenleg hatvanhat éves lujzikalagori asszony, Klára élettörténete szemléltette.⁷ A kulturálisan kódolt képesség és tudás működését, az adaptáció mikéntjét megvilágító konkrét elemzések alapját az asszony életvilágából vett példák képezték. A következőkben a modernizáció és a klasszikus magyar paraszttársadalom közötti összefüggéseket és a témára vonatkozó értelmezési hagyományokat mutatom be röviden.

A magyar parasztság azonosítása a saját társadalmon belül élő, szociokulturális tekintetben radikálisan eltérő Másik csoporttal az egzotikum és az idillikus élet jegyeit társította a magyar társadalomtudományokban és a közvélekedésben elfogadott parasztság-képhez. Ennek következtében jelenleg is mindkét területen létjogosultságot élvez az a szemlélet, amely a klasszikus paraszttársadalmak szociokulturális gyakorlatát hagyományosan és kvázi egyezményes módon *konzervatívnak*, *önszegregatívnak* és *introvertáltnak* tételezi.⁸ Ebből a megközelítésből kiindulva a modernizálódó paraszttársadalmak elemzésekor rendszerint két opció érvényesül. Az egyik a felszámolódó paraszti kultúra, a másik a sikeresen ellenálló paraszti életvilág értelmezés.

Az első, vagyis a „hagyományos paraszti kultúra felbomlása” narratíva szerint a rurális közösségekre ható kulturális, társadalmi és gazdasági folyamatok, a klasszikus paraszti életforma átalakulása negatív előjelű változás, amelynek során a hagyományos gyakorlat és a felhalmozott „paraszti tudás” jelentős mértékben felszámolódik. A modernizációellenes szemlélet a paraszti közösségek modernizálódását veszteségként értelmezi, ezáltal

⁷ A nem kényszerként értelmezett alkalmazkodás további lujzikalagori példáit lásd pl. Lajos 2009: 159–171, 2011: 71–83.

⁸ A konzervatív jelző itt a következő beállítódásra utal: a változások visszautasítása; a kulturális alkalmazkodásra való képesség hiánya; társadalmi és gazdasági rugalmatlanság. Az introvertáltság az elzárkózást, a befelé fordulást, a külvilágtól való elvonulást fejezi ki. A paraszttársadalomhoz társított önszegregáció a passzivitásra, az elszigetelődésre és az annak tudatos fenntartását célzó törekvésekre vonatkozik.

hierarchikus viszonyba helyezi a parasztság szociokulturális életvilágának társadalom-történeti korszakait és az idill képzetét társítja a tradicionális paraszti életmódhoz.⁹ Továbbá hajlamos képtelennek tekinteni azt, hogy a hagyományos világ és a modernizáció kölcsönhatásaiból, a konfliktushelyzetek feloldásából új értékek is születhetnek. A modernizáció „depravációs” olvasata ugyanakkor értékeket társít a hagyományos paraszti és a modern társadalomhoz, ezáltal viszonyukban alá-fölérendeltségi pozíciókat hoz létre, és a modernizációs impulzusokra reagáló közösségi és egyéni alkalmazkodási minták összetett rendszerét leegyszerűsíti, egyoldalú és egyirányú folyamatként ábrázolja.

A veszteségként értelmezett modernizáció mellett a másik megközelítés a paraszti közösség és a modernizáció viszonyát a heroikus küzdelem és a sikeres ellenállás, a mozdulatlanság megőrzésének keretében jeleníti meg. A történeti vonatkozásaitól megfosztott modern fogalom mint elvont szembehelyezkedés a tradíciókkal, a történelem egészével a 19. századi romantika időszakában termelődött ki.¹⁰ Ugyanakkor az értelmezésben végbement fordulat a hagyományost a statikusság állapotába taszította, a hagyományokat kimerévítette, míg a modern hatását, az újat a változás, a dinamikus alkalmazkodás képességével ruházta fel. Értékeket társított egyikhez és másikhoz is, létrehozta a végtelen haladás képzetét, a modernizációt a fejlődéssel, a pozitív irányú változásokkal azonosította.

Mindkét szemlélet a modernizációs folyamatoknak kitett paraszti kultúrát zárt, „tiszta”, homogén és időtlen entitásnak tekinti, amelynek komplex rendszerét a nagyarányú kulturális, gazdasági és társadalmi átalakulások vagy felszámolják, vagy érintetlenül hagyják. Az első változat az elveszített, illetve a „huszonnegyedik órában lévő”, míg a második az elszigetelt paraszti hagyomány képzetét kelti életre. Mindkét értelmezés hamsan rögzült, idealisztikus képet fest a klasszikus paraszttársadalmakról.

Mindazonáltal a 20. századi modernizációs kihívásokra adott válaszoknak létezik egy harmadik alternatívája is. Ez az értelmezés az archaikus szerkezetű, klasszikus paraszttársadalmaktól nem elvitatta a modernizációs készséget és a rugalmas viszonyulás lehetőségét a makroszinten végbemenő változásokhoz, hanem épp ellenkezőleg, a kulturális alkalmazkodás típusait mutatja be. Az adaptáció mikéntjére helyezett hangsúly rávilágít arra, hogy a klasszikus paraszti közösségek ugyan először sok esetben nem akarnak, de igenis képesek alkalmazkodni a modern paradigmatis kihívásaihoz. Ez a megközelítés olyan kulturális gyakorlatok és technikák működtetését feltételezi, amely feloldja a gyökeres kulturális másság, a modern impulzusok hatására keletkező konfliktusokat. Ugyanakkor nem társít értékítéletet és minősítést az adaptáció következtében kialakuló új gyakorlatokhoz. A gazdasági rugalmasságra és a kulturális alkalmazkodásra képes paraszti hagyomány olvasata hozzájárul az archaikus szerkezetű, klasszikus paraszti közösségek

⁹ A parasztság idealisztikus képe a romantika időszakában alakult ki Magyarországon, amelyet az etnográfiai kutatások újratermeltek és folyamatosan megerősítettek.

¹⁰ A modern történetileg változó fogalom. A 19. századot megelőző időszakokban a modern kifejezés az antikvitással kialakított kapcsolatot fejezte ki, a régít az újjal helyettesítő átmenet eredményére utalt (Habermas 1993: 153–154).

„varázstalanításához” és a szociokulturális gyakorlatukról alkotott számtalan romantikus, eszményített, tévesen megszilárdult képzet felülvizsgálatához.

A modernizációs impulzusok okozta konfliktusok feloldásában nagyfokú adaptációs készségről tanúbizonyságot tevő paraszttársadalom olvasata nem teljesen ismeretlen a magyar néprajz tudománytörténetében. A kapcsolódó példák részletesebb szemléltetésétől azonban jelenleg eltekintek, mindössze felsorolok közülük néhányat:

1. Az 1930–1940-es években a paraszti életvilág „jelenének”, aktuális állapotának fedezése a magyar társadalomtudományokban és a közvélekedésben. Ide tartoznak a falukutató mozgalom írásai és a szociográfiák, amelyek a gazdasági-társadalmi átalakulások vidékre gyakorolt hatásait vizsgálták, és társadalmi tényként regisztrálták a klasszikus paraszttársadalom és kultúra felbomlását.
2. Az 1970-es években a néprajzi jelenkutatás megindulásával ismét feltűnt az adaptív paraszti hagyomány olvasata,¹¹ például a varsányi vagy a nógrádsipeki kutatások esetében.¹²
3. A kilencvenes években ismét erőteljesen megélénkült a tradicionalizmus iránti érdeklődés, ám a modernizáció és a hagyományos életvilág kölcsönhatásait vizsgáló, jelenre irányuló kutatások is megfigyelhetők a magyar néprajzban (Fejős 2003: 14). A kulturális alkalmazkodás és a jelenkutatás példáit kiválóan szemléltetik a székelyföldi, a Gyimes-völgyi, vagy a moldvai csángó kutatások.¹³

A következőkben röviden, az általánosság szintjén áttekintem a fejezet elején említett, a klasszikus parasztsághoz társított vonások, a *konzervatív*, *introvertált* és *önszegregatív* tulajdonságok mögött húzódó feltételezéseket.

1. „Homo conservativus” – a *konzervatív* paraszti habitus

Az eszményített hagyományos paraszti életvilág első jellemzője, amit szeretnék röviden felvázolni, a *gazdálkodó „homo conservativus”* képpel áll összefüggésben. Az archaikus szerkezetű, klasszikus paraszttársadalmaknak tulajdonított *konzervatív habitus* az aktuálisan működő társadalmi berendezkedés és viszonyok, a már létező kulturális

¹¹ 1971-ben az MTA a kutatás egyik főirányaként jelölte meg a falu társadalmi szerkezetének és a falusi életmódnak a változásait. A néprajzi jelenkutatást tárgyaló vitailés anyagát lásd a *Magyar Filozófiai Szemle* hasábjain (1972: 519–532), illetve az *Ethnographiában* (Zsigmond 1972: 378–380). A jelenkutatás történetéről részletesebben: Fejős 2003: 9–10, az 1945–1985 közötti folklorisztikai kutatásokról: Voigt 1987a: 7–65, illetve a jelenkutatásról: Voigt 1987b: 81–89.

¹² Az MTA Néprajzi Kutató Csoport tagjai külső munkatársakkal közösen végeztek kutatást két nógrádi faluban: 1972 és 1974 között folklórányagot gyűjtöttek Nógrádsipeken, 1971–1974 között a falu társadalmi-kulturális arculatát vizsgálták Varsányban. 1975-ben indultak meg a vizsgálatok Zsombón (lásd Bodrogi 1978, Szemerkenyi 1980; Niedermüller 1982). A Kutatóintézet 2000–2001-ben mindhárom települést újabb jelenkutatások helyszínéül választotta.

¹³ A székelyföldi vizsgálatok elsősorban a csíkszeredai KAM kutatóihoz kapcsolódnak, a Gyimesben és a Szilágyságban a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke végzett jelenorientált kutatásokat, Moldvában pedig a kolozsvári Magyar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék és a Kriza János Néprajzi Társaság. Lásd részletesebben a kutatóközpontok és tanszékek kiadványait, valamint az ott kutatók munkáit, például Tanczos 1996, Pozsony 2003, 2005, Kinda–Pozsony (szerk.) 2005, Ilyés–Peti–Pozsony (szerk.) 2008, illetve Fejős 2003: 15–16.

rendszer megőrzését tételezi. Továbbá a tudatos szembehelyezkedést a „modern” befo-gadását célzó kísérletezéssel. Ez a tartózkodást jelenti mindazon gyakorlatoktól, amelyek közvetlenül nem illeszthetők be a lokális hagyományok körébe, a történelmi folyamatok és egyéni tapasztalatok meghatározta világértelmezés kereteibe. További feltételezések például: a mindenkor fennálló a „lehetséges világok legjobbika”; a *megőrzés vágya* vezér-li a mindennapi cselekedeteket; a szokások időtlenségének képzete; konzervatív időszem-lélet – etnográfiai jelen idő fogalma; a paraszttársadalom kimerevített, statikus képe.

2. A befelé forduló, elzárkózó paraszttársadalom – *introvertált* jelleg

A másik klasszikus vonás, amit a veszteség és a sikeres ellenállás olvasata a moder-nizálódó paraszttársadalmakhoz társít: az *introvertált szemlélet*. Ez annak feltételezését jelenti, hogy a hagyományos paraszti életvilág alaptermészete szerint zárkózott, és *befelé forduló* emberek természeti és társadalmi valósága. Továbbá azt, hogy a paraszti gazdál-kodók tudatosan nem keresik a külső kapcsolatokat, visszavonultan élik mindennapjait az *elzárkózás vágyától* vezérelten. Az elzárkózás következtében egyben romlatlanok és tiszták is. Ebben a képben az introvertált jelleg egyaránt érvényes a társadalom, a kul-túra és a gazdaság minden területére, vagyis éles és átjárhatatlan határvonalat hoz létre a paraszti közösség és a falu határán kívüli életvilág társadalmi valósága között.

3. Tudatosan fenntartott elszigetelődés – *önszegregatív* vonás

A harmadik feltételezés az, hogy az archaikus szerkezetű, klasszikus paraszttársadal-mak *önszegregatív* gyakorlatok sokaságán keresztül szándékosan különülnek el a kör-nyezetüktől. Itt a falusi lakosság a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális változások elszenvedőjeként, az átalakulások passzív szereplőjeként tűnik fel. Ebben az összefü-gésben a társadalmi-kulturális különállás megvalósítása tudatosan alkalmazott kulturá-lis magatartásforma, amely a közösség mindennapi életében bevett kulturális gyakorlat-ként működik. A szándékolt elkülönülés gondolata azonban nemcsak földrajzi tekintet-ben nyer értelmet, hanem kiterjed a gondolkodásmódra és a lokális életvilág hétköznapi gyakorlatára is. Továbbá tudatosságot feltételez a térbeli és kulturális határok kialakítá-sában és fenntartásában. Az elszigetelődést a mikrovilágban kulturálisan kódolt viszo-nyulásként tételezi. További előfeltevések: a mikrovilág egységességének képzete.

A moldvai terep kutatások feldolgozott eredményei szerint és a luzikalagori példa alapján a fenti sztereotípiák és elképzelések nem vagy csak igen korlátozott értelemben érvényesek. A gyerek helyzetének változását tárgyaló példában a moldvai csángó asszony életvilágának elemzése összefüggésekben mutatta be a modernizáció és a rendszervál-tozás utáni csángó mindennapok kölcsönhatását, az ebből adódó értékkonfliktusokat és azok feloldását, illetve enyhítését vagy elmélyülését, a korántsem kényszerként megélt al-kalmazkodási stratégiákat.

Záró gondolatok

A leírtakból látható, hogy az alkalmazkodás nem volt zökkenőmentes a mindennapokban, a szimbolikus és fizikailag érzékelt határhelyzeteket, az átmeneti időszakokat természetesen konfliktusok terhelték. Az adaptációs folyamatokat napjainkban is át- meg átszövik a szociokulturális összeütközések. Ezek nemcsak a családi közösségben a generációk közötti egyet nem értésben mutatkoznak meg, hanem a személyiség szintjén az egyéni önellentmondásokban is gyakran megfigyelhetők. Mindezek mellett azonban nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy a Lujzikalagorban élő, hatvanas éveiben járó Klára élete során rendszeresen alkalmazott olyan kulturális gyakorlatokat és technikákat, amelyek a modernizációs impulzusok okozta összeütközések feloldásában nagyfokú adaptációs készségről tesznek tanúbizonyságot. A moldvai csángó asszony életvilágából vett példák a modernizáció és a csángó paraszti mindennapok kölcsönhatásait, az ebből adódó értékkonfliktusokat és azok feloldását, a korántsem kényszerként megélt alkalmazkodási stratégiákat kívánták szemléltetni.

Irodalom

BADINTER, Elisabeth

1999 *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17–20. században*. Artemisz, Debrecen

BENEDEK H. Erika
1997 A terhesség, a szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban.
In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 56–72.

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BOGDAN, Ion

1913 *Documentele lui Ștefan cel Mare I–II*. București

COȘA, Anton

2007 *Catolicii din Moldova în izvoarele Sfântului Scaun (secolele XVII–XVIII)*. Sapienia, Iași

FEJŐS Zoltán
1998 Modernizáció és néprajz. In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–19.

2003 Jelenkorkutatás és néprajzi muzeológia. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–24.

GABOR, Iosif

1996 *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Conexiuni, Bacău

GERÉB Attila

1979 A családok helyzete a Hargita megyei Hodgyában. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 245–261.

HABERMAS, Jürgen

1993 Egy befejezetlen projektum – a modern kor. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard (szerk.): *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest, 151–178.

HANNERZ, Ulf

1997 Baj van a globális világfaluban. A világ, ahogyan a külföldi tudósítók látják. *Replika* 26. 87–101.

HEGYELI Attila

2005 Esettanulmány egy modern klézsei családról. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizációs a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 226–234.

ILYÉS Sándor – PETI Lehel – POZSONY Ferenc (szerk.)

2008 *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

JÁVOR Kata

1989 A család, a szerepek és az identitás alakulása falun. In: Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás – kettős tükörben*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 141–173.

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–692.

JÓNÁS Levente

2005 „Homo conservativus” – A konzervatív emberkép. In: Békés Márton – Majoros István (szerk.): *A hagyomány elmélete. Tanulmányok a konzervativizmus tárgyköréből*. ELTE BTK, Budapest, 87–96.

KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.)

2005 *Adaptáció és modernizációs a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KRESZ Mária

1949 *A hagyományba való belenevelődés egy parasztfaluban*. Budapest

LAJOS Veronika

2011 Komplex paraszti tudás és kulturális alkalmazkodás. A moldvai csángó paraszttársadalom „varázstalanítása”. In: Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Kapcsolatok, képek. Imagológiai tanulmányok*. Sátus Kiadó, Csíkszereda, 71–83.

2009 Testek – tisztaság – modernitás. Kulturális és társadalmi összefüggések Moldvában a „báje” kapcsán. In: Juhász Katalin (szerk.): *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról*. L'Harmattan–MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 159–171.

MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE

1972 *Magyar Filozófiai Szemle* XVI. 519–532.

MANNHEIM Károly

1994 *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest

NAGY Olga

1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák.* Gondolat Kiadó, Budapest

NIEDERMÜLLER Péter (szerk.)

1982 *Életsorsok Zsombón.* (Documentatio Ethnographica, 10.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest

OLÁH Sándor

1996 Életformaváltás a Székelyföldön a szocializmus korszakában. In: Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Elementünk? Székelyföldi életutak.* KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 5–32.

PORTELLI, Alessandro

1997 *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue.* The University of Wisconsin Press, USA.

POZSONY Ferenc

2003 A moldvai csángó-magyar falvak társadalomszerkezete. *Pro Minoritate* 2003/nyár, 14 –165.

2005 *A moldvai csángó magyarok.* Gondolat Kiadó–Európai Folklor Intézet, Budapest

SHAHAR, Shulamith

2000 *Gyermekek a középkorban.* Osiris Könyvkiadó, Budapest

SOMLAI Péter

1981 A családszerkezet és a településtípus összefüggései. In: Szabó László – Örsi Julianna (szerk.): *Életmódvizsgálatok az Alföldön.* Damjanich János Múzeum, Szolnok, 67–72.

SZEMERKÉNYI Ágnes

1980 *Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról.* Akadémiai Kiadó, Budapest

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

VOIGT Vilmos

1987a A magyar folklorisztika 1945–1985. In: Uő (szerk.): *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok.* (Folklor és etnográfia, 34.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 7–65.

1987b A jelenkutatás a magyar néprajzban. In: Uő (szerk.): *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok.* (Folklor és etnográfia, 34.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 81–89.

WILHELM Gábor

2002 A jelenkorkutatás dilemmái a néprajzi múzeumokban. *Tabula* 5. (2) 323–334.

ZAHARIUC, Petronel

2009 Evoluția istorică a satului Călugăra. Contribuții. In: Ilieș, Antonel-Aurel (coord.): *Monografia comunei Luizi-Călugăra.* Editura Serafica, Roman, 45–110.

ZSIGMOND Gábor

1972 A néprajzi jelenkutatás problémái. *Ethnographia* LXXXIII. (2–3) 378–380.